

coalitie tegen de honger
coalition contre la faim

POLICY BRIEF - APRIL 2021

Advies van de Coalitie tegen de Honger voor een herziening van de strategienota landbouw en voedselzekerheid

Advies van de Coalitie tegen de Honger voor een herziening van de strategienota landbouw en voedselzekerheid

INLEIDING

De huidige strategienota “landbouw en voedselzekerheid” dateert van 2017. Zij omschrijft haar rol als “referentiekader waarbinnen nieuwe samenwerkingsprogramma’s zullen worden ontwikkeld die in aanmerking kunnen komen voor financiering van DGD. Die samenwerkingsprogramma’s kunnen zowel via bilaterale, multilaterale als niet-gouvernementele interventiekanalen gefinancierd worden. Deze nota dient dan ook ter oriëntatie bij de standpuntbepaling van België ten aanzien van de strategische keuzes van deze organisaties”¹.

De Coalitie tegen de Honger is tevreden over de nieuwe beleidslijnen die de minister van Ontwikkelingssamenwerking heeft uitgestippeld op het vlak van landbouw en voedselzekerheid (vernieuwde belangstelling voor voedselzekerheid, transitie naar duurzame voedselsystemen, rechtenbenadering en klemtoon op het recht op voedsel). De Coalitie tegen de Honger wil echter beklemtonen dat het niet zal volstaan om de strategienota gewoon een beetje aan te passen. **Er moet een grondige herziening van de nota komen, om ervoor te zorgen dat de ontwikkelingssamenwerking op de juiste manier kan inspelen op de essentiële uitdagingen in verband met de voedselsystemen.**

WAAROM EEN GRONDIGE

HERZIENING VAN DE STRATEGIE?

In de huidige strategie ontbreken verschillende elementen die centraal zouden moeten staan in de strategie voor landbouw en voedselzekerheid om de structurele uitdagingen op het gebied van voedselonzekerheid te kunnen aanpakken en om bij te dragen aan het verwezenlijken van de SDG’s. Bovendien maken de recente COVID-19-crisis en de verscherping van de klimaatcrisis de strategie achterhaald. België heeft nood aan een strategie die kan inspelen op de nieuwe uitdagingen die voortkomen uit de gezondheids- en milieucrisis. De centrale elementen ervan zijn de diverse pijlers van de voedselzekerheid, de familiale landbouw, het recht op voedsel en de agro-ecologische transitie van de voedselsystemen.

In 2019 gaf DGD de opdracht tot een evaluatie van het Belgisch Fonds voor Voedselzekerheid. Die evaluatie adviseerde om “de strategienota te herzien [...] om de strategieën die moeten worden ontwikkeld op het vlak van voedselzekerheid, zoals gevraagd in de parlementaire resolutie, beter te kunnen integreren [...]”². Bovendien stelde de evaluatie vragen bij de relevantie van de nieuwe Belgische aanpak op het gebied van voedselzekerheid: “De Belgische Ontwikkelingssamenwerking heeft een kans gemist om de zorg voor voedselzekerheid te integreren [...] zoals blijkt uit de nieuwe portfolio’s”³. Het is interessant om vast te stellen dat geen enkele van de portfolio’s van de Belgische bilaterale samenwerking die in 2018-2019 zijn ondertekend, verwijst naar SDG2 en voedselzekerheid⁴.

1 2017, FOD Buitenlandse Zaken, Strategienota “Landbouw en Voedselzekerheid” voor de Belgische Ontwikkelingssamenwerking, p. 5.

2 2019, FOD Buitenlandse Zaken, Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, “Evaluatie van het Belgisch Fonds voor Voedselzekerheid, Multi-actorenaanpak en Integratie van het thema voedselzekerheid”, p. 90.

3 Ibid, p. 68.

4 Analyse van de portfolio’s van Enabel door de Coalitie tegen de Honger.

Voor de Coalitie tegen de Honger berust de huidige strategienota op een veranderingstheorie die niet volstaat om de uitdagingen op het gebied van landbouw en voedsel in de 21ste eeuw aan te pakken. De belangrijkste problemen waarop in de nota wordt gewezen, zijn immers de geringe productiviteit van de landbouwers, hun gebrekkige integratie in de waardeketens op nationaal en internationaal niveau en het gebrek aan efficiëntie van die waardeketens. Het antwoord dat daaruit voortvloeit, is gebaseerd op een vrij klassieke theorie van landbouwontwikkeling:

- De productiviteit verbeteren van landbouwers met “ondernemerspotentieel”, wat betekent dat men geen aandacht heeft voor de andere landbouwsters en landbouwers, die zich in de eerste plaats moeten bekommeren om te voorzien in de basisbehoeften van hun gezin. Dat strookt dus niet met het principe “leave no one behind” en gaat niet in op de belangrijkste oorzaak van voedselonzekerheid, namelijk armoede.
- Die “landbouwondernemers” integreren in gerichte waardeketens - wat neerkomt op het aanmoedigen van de specialisatie van de ondersteunde landbouwers, ten koste van hun weerbaarheid.
- Die landbouwondernemers integreren in lange regionale en internationale waardeketens, in de veronderstelling dat dit hun inkomen zal verhogen, wat nochtans niet systematisch het geval is, gezien de belangrijke tekortkomingen van de markt, de ongelijkheid en de machtsconcentratie.
- De doeltreffendheid verbeteren van de specifieke waardeketens waarvoor het partnerland een comparatief voordeel heeft, wat dus niet de kans biedt om in te spelen op het probleem van de chronische afhankelijkheid van de partnerlanden van voedselimport.

Afgezien van die antwoorden, die nefaste gevolgen kunnen hebben op het terrein, bestaat er vandaag wel een consensus dat de voedselsystemen diepgaand moeten veranderen en dat het belangrijk is om in te spelen op problemen die verder gaan dan de productiviteit en de efficiëntie van de waardeketens, zonder die evenwel uit te sluiten.

Het gaat om de volgende uitdagingen:

- De voedsel- en voedingszekerheid, die niet mag worden herleid tot enkel de vraag van beschikbaarheid (productie), maar ook moet worden beschouwd in termen van toegankelijkheid (armoede/ongelijkheid), stabiliteit (weerbaarheid), gebruik (voedingsgewoonten), duurzaamheid (behoud van de productiecapaciteit op lange termijn) en beslissingsrecht (agency = het vermogen van de actoren om te beslissen over het voedselsysteem).
- De ongelijke machtsverhoudingen en de sociaaleconomische ongelijkheid in de voedselsystemen, waardoor sommige actoren in de voedselketen en in de besluitvormingsorganen een politiek en economisch dominante positie krijgen en waardoor de macht van boerinnen en boeren afneemt.
- De onhoudbare externe milieueffecten van onze voedselsystemen, die ons dwingen tot een grondige herbezinning over de manieren om voedsel te produceren en te consumeren.

Die thema's maken het ook mogelijk om een mensenrechtenbenadering te hanteren voor deze sector, zoals vereist door de internationale verplichtingen van België op het gebied van mensenrechten, en ook door het leertraject binnen DGD dat die benadering wil toepassen in alle sectoren⁵.

Onze voedselsystemen zitten in een impasse: we kunnen ze niet zomaar verder ontwikkelen zonder de structurele oorzaken van hun huidige gebreken aan te pakken, zoals de strategienota voorstelt, want dat is onverenigbaar met het klimaatakkoord van Parijs en de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen. Een aanpassing in de marge is dus niet voldoende: **de veranderingstheorie van de strategienota moet grondig worden herzien om op geïntegreerde wijze in te spelen op de verschillende uitdagingen en overgangstrajecten naar duurzame voedselsystemen uit te stippelen.**

⁵ Zie hierover de eerste beleidsnota aan alle actoren van de Belgische ontwikkelingsamenwerking: Policy Brief van DGD over HRBAD: Introduction to a Human Rights-Based Approach to Development within the Belgian Cooperation and Humanitarian Affairs (2021).

Elementen die als leidraad moeten dienen voor de Belgische strategie voor landbouw en voedselzekerheid

België moet de ontwikkelingssamenwerking op het gebied van landbouw opnieuw toespitsen op het uitbannen van de honger en op voedsel- en voedingszekerheid, het recht op voedsel bevorderen en de ontwikkeling van duurzame voedselsystemen als doel vooropzetten.

Dat is enerzijds het paradigma waarop zowel de internationale deskundigen (zie hieronder) als de betrokken boerenorganisaties zich beroepen. Anderzijds vloeit dit ook rechtstreeks voort uit de verplichtingen die België op internationaal niveau is aangegaan, met name met betrekking tot het verwezenlijken van de mensenrechten en in het bijzonder om de verwezenlijking van het recht op voedszaam voedsel en voeding voor iedereen te respecteren, te beschermen en te garanderen.

Internationale verbintenissen van België

De uitvoering van die verplichtingen staat duidelijk vermeld en uitgewerkt in heel wat internationale verdragen, akkoorden en richtlijnen, en ook in de teksten die daaruit voortvloeien. We vermelden er hier slechts enkele: het internationaal verdrag over de economische, sociale en culturele rechten (art. 11 en General Comment nr. 12); de vrijwillige richtsnoeren ter ondersteuning van de geleidelijke toepassing van het recht op voedszaam voedsel in de context van de nationale voedselzekerheid (2004); de vrijwillige richtlijnen voor een verantwoord beheer van gronden, visgronden en bossen in het kader van de nationale voedselzekerheid (2012); Resolutie A/RES/70/259 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, Decennium voor actie inzake voeding van de Verenigde Naties (2016-2025); Verklaring van de Verenigde Naties over de rechten van boeren en andere personen die werkzaam zijn op het platteland (2019).

In 2020 heeft het deskundigenpanel op hoog niveau (HLPE) van het Comité voor Wereldvoedselzekerheid zijn visie voor 2030 bepaald. Het panel breidt het concept voedselzekerheid uit tot zes pijlers⁶. België moet zich aansluiten bij die nieuwe visie en op evenwichtige wijze aandacht besteden aan de volgende pijlers⁷:

1. **beschikbaarheid:** een voedselproductie die volstaat om te voldoen aan de noden
2. **toegankelijkheid:** een voedselproductie die fysiek of economisch toegankelijk is voor alle mensen
3. **stabiliteit:** een voedselproductie die een permanente voeding mogelijk maakt
4. **gebruik:** een productie en voedingsgewoonten die zijn aangepast aan de voedingsbehoeften van alle mensen
5. **beslissingsrecht**⁸ (nieuw): het vermogen van alle actoren om hun voedsel en hun wijze van produceren te kunnen bepalen, rekening houdend met, onder meer, hun culturele voorkeuren
6. **duurzaamheid** (nieuw): een voedselsysteem dat de productiemiddelen in stand houdt voor de komende generaties

Door deze aanpak te hanteren, zal de Belgische ontwikkelingssamenwerking kunnen bijdragen aan de **voedselzekerheid** in de landen van het globale Zuiden. De twee nieuwe elementen zijn de dimensies van **beslissingsrecht** en **duurzaamheid** (zie hieronder).

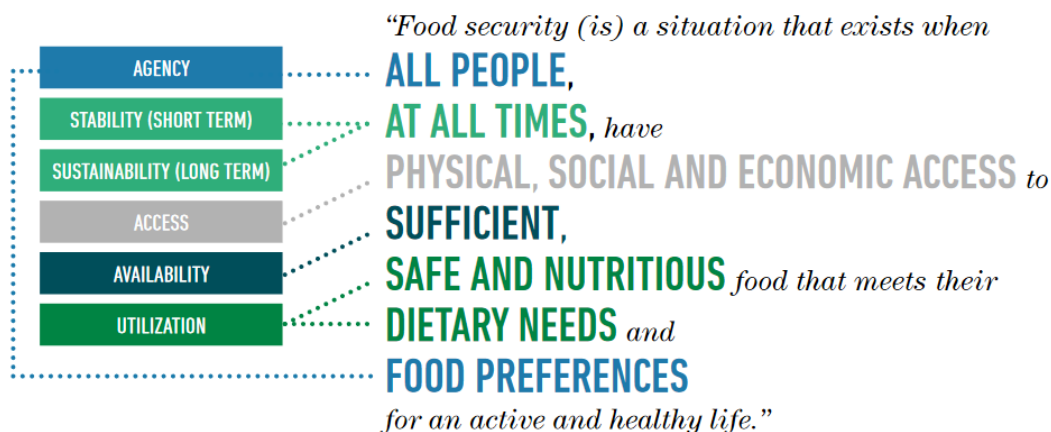
⁶ HLPE, Food security and nutrition. Building a global narrative towards 2030, 2020.

⁷ Deze pijlers dekken trouwens ruim de normatieve inhoud van het recht op voedsel (zoals toegelicht in de General Comment nr. 12).

⁸ In het Engels/Frans is sprake van *agency/agentivité*, afgeleid van het Engelse "agency".

FIGURE 1
IDENTIFYING SIX DIMENSIONS OF FOOD SECURITY
IN ITS CURRENT DEFINITION

Bron: Food security and nutrition. Building a global narrative towards 2030, 2020, p. 10

Zij zijn van essentieel belang om de voedselzekerheid van vandaag maar ook die van morgen te garanderen. Alle elementen die hieronder aan bod komen, verwijzen naar die nieuwe visie op voedselzekerheid, die volledig rekening houdt met de aspecten die verband houden met het milieu en met de voedselsoevereiniteit.

FAMILIALE LANDBOUW

De Belgische strategie moet **de noden en specifieke kenmerken van de familiale landbouw, de boerenlandbouw en de kleinschalige landbouw centraal stellen in het Belgisch beleid.** De paradox van de honger bestaat erin dat 80% van de ondervoede mensen boerinnen en boeren zijn. Steun bieden aan de familiale landbouw is een fundamenteel emanciperende aanpak, omdat de plaatselijke bevolking op die manier de middelen krijgt om zichzelf en haar gemeenschap te voeden. Door de familiale landbouw weer centraal te stellen in de Belgische ontwikkelingssamenwerking, is het mogelijk om het principe **Leave No One Behind** na te leven – dat inherent verbonden is met de SDG's – en ook te voldoen aan de verplichtingen die voortvloeien uit de Verklaring van de Verenigde Naties over de rechten van boeren en andere personen die werkzaam zijn op het platteland (2019). Daartoe moet de Belgische ontwikkelingssamenwerking ook in het bijzonder aandacht hebben voor de plaats van vrouwen in haar programma's voor de ondersteuning van de familiale landbouw, omdat zij nog altijd sterker worden getroffen door de voedselonzekeerheid⁹.

“Smallholders contribute to world food security and nutrition while performing other related roles in their territories. Historical evidence shows that smallholder agriculture, adequately supported by policy and public investments, has the capacity to contribute effectively to food security, food sovereignty, and substantially and significantly to economic growth, the generation of employment, poverty reduction, the emancipation of neglected and marginalized groups, and the reduction of spatial and socio-economic inequalities. Within an enabling political and institutional environment, it can contribute to sustainable management of biodiversity and other natural resources while preserving cultural heritage.”

HLPE, 2013

⁹ Advies van de Adviesraad Gender en Ontwikkeling over de integratie van gender in het strategisch engagement voor landbouw en voedselzekerheid van de Belgische ontwikkelingssamenwerking.

MENSENRECHTENBENADERING EN BESLISSINGSRECHT

De Belgische strategie moet ervoor zorgen dat **het recht op voedsel** wordt bevorderd. Elke Belgische actie met betrekking tot voedselzekerheid moet de **verantwoordingsplicht** van publieke en privé-actoren tegenover de rechthebbenden **versterken**, de verschillende achtergestelde groepen de kans bieden om **mee te werken aan het bepalen van de voedselsystemen** op alle niveaus en **de rechten van de boerinnen en boeren waarborgen**. De principes van gelijkheid en non-discriminatie, participatie en inclusie, verantwoordelijkheid en de rechtsstaat moeten centraal staan in de Belgische aanpak.

Veel actoren van de voedselsystemen, en vooral kleinschalige boeren, inheemse volkeren en andere kwetsbare groepen, hebben te kampen met een heel ongelijke toegang tot hulpbronnen en kunnen niet deelnemen aan het definiëren van voedselsystemen. Daarom sluit de Coalitie tegen de Honger zich aan bij het voorstel om niet te spreken van vier maar van zes pijlers van voedselzekerheid en ook het **principe van beslissingsrecht** op te nemen. Beslissingsrecht is “het vermogen van individuen of groepen om onafhankelijk te handelen bij het kiezen van de voeding die ze eten en produceren, de manier waarop die voeding wordt geproduceerd, verwerkt en verdeeld, en om deel te nemen aan beleidsprocessen die de voedselsystemen bepalen”¹⁰.

Concreet roept dit principe op tot het versterken van de rechthebbenden en hun representatieve organisaties en vraagt het bijzondere aandacht voor een versterking van **het beheer van voedsel, zowel op lokaal als mondiaal niveau**¹¹. Het recht op voedsel kan niet afdoende worden verwezenlijkt zonder beslissingsrecht.

DUURZAME VOEDSELSYSTEMEN GEBASEERD OP DE PRINCIPES VAN DE AGRO-ECOLOGIE

Het HLPE heeft ook **het principe van duurzaamheid** toegevoegd aan de pijlers van voedselzekerheid. De Coalitie tegen de Honger bepleit dat de toekomstige strategie in haar visie expliciet het concept van **duurzaam voedselsysteem** vermeldt, wat neerkomt op een systeem dat “voedselzekerheid en voeding voor iedereen garandeert zonder de economische, sociale en ecologische grondslagen die nodig zijn voor de voedselzekerheid en voeding van de toekomstige generaties in gevaar te brengen”¹².

De huidige strategie vermeldt duurzame landbouw als een transversaal thema, maar de nieuwe strategienota moet verder gaan dan enkele acties voorzien voor groenere landbouwmethodes binnen de programma's en het uitbouwen van duurzame voedselsystemen als doel vooropzetten. **Het systeemconcept** is belangrijk, omdat het zich niet beperkt tot teeltmethodes, maar verplicht om duurzaamheid te verzekeren en aan te moedigen in alle stadia van het voedselsysteem: beheer van de hulpbronnen (water, zaaigoed, toegang tot grond), productie, verwerking, distributie, consumptie, afvalbeheer. Kiezen voor duurzame voedselsystemen als doel betekent dat elk project moet worden beschouwd als onderdeel van een breder systeem.

Volgens de Coalitie tegen de Honger, en ook volgens veel sociale bewegingen en wetenschappelijke deskundigen uit het globale Zuiden en het Noorden¹³, is de holistische benadering van de agro-ecologie het best in staat om duurzame voedselsystemen te helpen ontstaan en is zij bijzonder goed aangepast aan de ecologische en sociaaleconomische realiteit van de familiale landbouw in de landen van het Zuiden. Agro-ecologie mag niet worden gezien als een “nice to have”-niche, maar moet een centrale plaats innemen in de Belgische ontwikkelingssamenwerking om de voedselzekerheid te ontwikkelen, zowel binnen projecten op het terrein als op het vlak van **onderzoek en innovatie**. De huidige herziening van de strategie biedt een unieke gelegenheid om van de agro-ecologische transitie de belangrijkste strategie te maken voor het verwezenlijken van SDG2, en tegelijk bij te dragen aan de doelstellingen van de strijd tegen de klimaatopwarming en voor het behoud van de biodiversiteit¹⁴.

10 HLPE, Food security and nutrition. Building a global narrative towards 2030, 2020.

11 Beslissingsrecht is een principe dat trouwens aansluit bij de recente Policy Brief van DGD over HRBAD: Introduction to a Human Rights-Based Approach to Development within the Belgian Cooperation and Humanitarian Affairs (2021) en de toepassing van de MEET-Principes: Meaningful participation, Equality, non-discrimination and inclusion of marginalized groups, Empowerment and capacity building, Transparency and accountability.

12 HLPE, Food security and nutrition. Building a global narrative towards 2030, 2020.

13 Zie ook de relevante rapporten van IPES-Food: The Added Value(s) of Agroecology; Unlocking the potential for transition in West Africa, september 2020; From Uniformity to Diversity: A paradigm shift from industrial agriculture to diversified agroecological systems, juni 2016.

14 FAO's work on agroecology, a pathway to achieve SDG's, 2018.

Een noodzakelijke voorwaarde voor een daadwerkelijke uitvoering is het vastleggen van begrotingsdoelstellingen. Naast de 15% ODA die moet worden uitgetrokken voor voedselzekerheid¹⁵, adviseert de Coalitie tegen de Honger ook om het aandeel van de ODA **voor ondersteuning van de agro-ecologische transitie** aanzienlijk op te trekken. Een onderzoek uit 2020 door Olivier de Schutter en Margot Vermeylen voor de Coalitie tegen de Honger heeft uitgewezen dat slechts een kleine 16% van de totale Belgische hulp voor landbouw en voedselzekerheid agro-ecologie ondersteunt¹⁶. Op Europees en internationaal niveau werpt agro-ecologie zich steeds meer op als strategie voor duurzame ontwikkeling (Farm 2 Fork, Green Deal, COP, UNFSS, enz.) en het is noodzakelijk dat België zich positioneert in dit domein, vooral ook omdat het land daarvoor over de middelen en de deskundigheid beschikt.

WEERBAARHEID, DIVERSIFIËRING EN TERRITORIALE MARKT

Weerbaarheid is een fundamenteel principe in de agro-ecologie, en dat principe **moet aandacht krijgen in de Belgische ontwikkelingssamenwerking**. De COVID-19-crisis en de gevolgen voor de voedselonzekerheid en ook de klimaatopwarming hebben opnieuw duidelijk gemaakt dat voedselzekerheid niet mag worden herleid tot productiviteit, maar dat we er ook voor moeten zorgen dat de systemen schokken – zowel op het gebied van gezondheid, klimaat of economie – kunnen opvangen en zich kunnen aanpassen. Productiemethodes ontwikkelen die niet of weinig afhankelijk zijn van inputs van buitenaf onderhevig aan schommelende prijzen, de productiemethodes aanpassen aan de klimaatopwarming, **territoriale markten ontwikkelen**¹⁷ en zo voorzien in de essentiële voedselbehoeften van de plaatselijke bevolking, zijn enkele van de krachtlijnen die voorrang moeten krijgen om die weerbaarheid op te bouwen.

Ook **diversifiëring** moet dienen als middel om de weerbaarheid van de landbouwsters, landbouwers en voedselsystemen te versterken. Tegenwoordig wordt in wetenschappelijke kringen de nadruk gelegd op het belang van diversifiëring als factor van duurzame ontwikkeling. Veel onderzoeken wijzen op de positieve gevolgen van landbouwdiversifiëring voor het milieu, de voeding en armoedebestrijding¹⁸. Die diversifiëring draagt verder bij aan het versterken van de lokale voedselsystemen, die een alternatief vormen voor de toenemende globalisering van de handel in landbouwproducten, die veel negatieve gevolgen heeft voor samenleving en milieu¹⁹.

CONCLUSIES

De Belgische strategie moet voedsel in zijn complexiteit bekijken. Voedselzekerheid mag zich niet beperken tot markttoegang of de ontwikkeling van de productiviteit. Zij hangt ook samen met weerbaarheid, met agro-ecologische productiemethodes, beleidscoherentie, de gekozen begunstigden, de prioriteit die wordt toegekend aan onderzoek en ook met de plaats die landbouwers en boerenorganisaties uit het globale Zuiden krijgen bij het opstellen, uitvoeren en evalueren van onze samenwerkingsprojecten.

De Coalitie tegen de Honger roept de minister van Ontwikkelingssamenwerking dan ook op om haar verantwoordelijkheid te nemen, zodat het mogelijk is om de uitdagingen met betrekking tot de voedselzekerheid aan te pakken, maar we vragen haar ook te luisteren naar de wetenschappelijke consensus, naar de internationale organisaties, de boerenorganisaties, de Belgische civiele samenleving en hun partners in het Zuiden. We kunnen het niet explicieter zeggen dan het HLPE, dat begin 2020 stelde: “Als we rekening willen houden met de verschillende uitdagingen waarmee de voedselsystemen worden geconfronteerd, zullen de aanpak en de interventies ten gunste van voedselzekerheid en voeding grondig moeten veranderen en sterk ondersteund worden om de voorwaarden te scheppen die gunstig zijn voor voedselzekerheid in al haar dimensies”. **De huidige strategienota maakt het niet mogelijk om die diepgaande hervorming door te voeren. België zal zijn internationale verbintenissen kunnen nakomen op voorwaarde dat het zijn strategie opbouwt rond de zes pijlers van voedselzekerheid.**

- 15 Verbintenissen aangegaan door België in 2008 en herhaald door de huidige minister van Ontwikkelingssamenwerking, Meryame Kitir.
- 16 Vermeylen M., De Schutter O., The share of agroecology in Belgian official development assistance: an opportunity missed, 2020.
- 17 “Het idee van een territoriale markt is niet nieuw: het wordt overgenomen in een reeks al goedgekeurde benaderingen die spreken van ‘territoriaal beheer van voedsel’ of ‘geterritorialiseerde voedselsystemen’. De term dient om te wijzen op de realiteit dat de meeste voedselproducten over de hele wereld worden geproduceerd, verwerkt, verkocht of verdeeld in een bepaald gebied, dat wil zeggen in het kader van lokale, nationale en/of regionale voedselsystemen.” MSC, L'établissement de liens entre les petits exploitants et les marchés.
- 18 Over de sociaaleconomische aspecten: Garnett en Godfray, 2012. Over voeding: Talukder et al., 2000; De Clerck, 2013; Oyarzun et al., 2013; Jones et al., 2014b; Khoury et al., 2014; Carletto et al., 2015; Kumar et al., 2015; Olney et al., 2015; Shively en Sununtnasik, 2015; Jones, 2017. Over klimaat: Biovision, agroécologie, une solution à la crise climatique, 2019.
- 19 Lees bijvoorbeeld het onderzoek van de Coalitie Stop Mercosur, L'accord Eu-Mercosur, anatomie d'un accord anachronique, 2020.

coalitie **tegen de honger**
coalition **contre la faim**

WWW.COALITIETEGENDEHONGER.BE

© Thomas De Boever

CONTACTEN

Deze nota werd voor de Coalitie tegen de Honger opgesteld door:

- **François Grenade (Iles de Paix)**
- **Amaury Ghijsselings (CNCD-11.11.11.)**

Opmerkingen en proeflezen:

- **Suzy Serneels (Broederlijk Delen)**
- **Thierry Kesteloot (Oxfam-Solidarité)**
- **Florence Kroff (Fian Belgique)**
- **Eloïse De Keyser (SOS Faim)**